

نفسه تمام

www.Ketab.ir



سرشناسه: بهرامی، علیرضا، ۱۳۶۰-

عنوان و نام پدیدآور: درآمدی بر نظریه حدوث اسماء الهی / علیرضا بهرامی.

مشخصات نشر: قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر ۱۳۹۸.

مشخصات ظاهری: ۳۱۲ ص.

فروست: پژوهشکده کلام اهل بیت (ع): ۲۳.

ISBN: 978 - 622 - 207 - 080 - 9

وضعیت فهرست نویسی: فیفا

موضوع: خدا -- نام‌ها

موضوع: God -- Name

موضوع: خدا -- صفات

موضوع: God -- Attributes

شناسه افزوده: پژوهشگاه قرآن و حدیث

رده بندی کنگره: BP ۲۱۹/۹۲

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۲

شماره کتابشناسی ملی: ۵۸۰۱۴۸۲

درآمدی بر نظریه

حدوث اسماء الهی

علی رضا بهرامی



درآمدی بر نظریه حدوث اسما، الهی

علی رضابهرامی

تحقیق: پژوهشکده کلام اهل بیت (ع) / ۲۳

ویراستار: حمزه چاره‌ساز

صفحه آرا: مهدی خوش‌رفتار اکرم

طراح جلد: حسن فرزنانگان



مؤسسه انتشاراتی دارالحدیث

ناشر: سازمان چاپ و نشر دارالحدیث

چاپ: اول / ۱۳۹۸

چاپخانه: دارالحدیث

شمارگان: ۵۰۰

قیمت: ۳۵۰۰۰

دفتر مرکزی: قم، میدان شهدا، خیابان معلم، پلاک ۱۲۵ تلفن: ۳۷۷۴۰۵۲۳ - ۰۲۵ / فاکس:

۳۷۷۴۰۵۷۱ - ۰۲۵ / ص.پ ۴۴۶۸ / ۳۷۱۸۵

نمایشگاه دائمی علوم حدیث (قم، خیابان معلم) تلفن: ۳۷۷۴۰۵۴۵ - ۰۲۵ فروشگاه شماره «۲»

(قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف پلاک ۲۹) تلفن: ۳۷۸۴۲۳۰۹ - ۰۲۵ /

۳۷۸۴۲۳۱۰ - ۰۲۵

فروشگاه شماره «۳» (شهر ری، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) درب شرقی ۷) تلفن:

۵۵۹۵۲۸۶۲ - ۰۲۱

فروشگاه شماره «۴» (شهر ری، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) درب جنوبی) تلفن:

۵۱۲۲۴۴۹۳ - ۰۲۱

<http://darolhadith.ir>

darolhadith.20@gmail.com

<http://shop.darolhadith.ir>

ISBN: 978 - 622 - 207 - 080 - 9

* کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.



۱۳۰۱۵۰۱۰۰۱۰۱۵

فهرست مطالب

۱۱	سخن پژوهشگرده
۱۵	مقدمه
۱۸	گزارش پژوهش
۱۹	تقدیر و تشکر

فصل اول: کلیات

۲۵	۱. پیشینه‌شناسی
۲۷	منابع اصلی اسماء و صفات
۴۰	۲. واژه‌پژوهی
۴۰	۱ - ۲. حدود
۴۴	۲ - ۲. اسم
۴۸	اسمای حسنی
۴۸	۳. کارکرد معرفتی اسماء

فصل دوم: حدوث اسمای الهی در قرآن و روایات

۵۲	۱. مفهوم شناسی اسم
۵۳	احتمال اول: لفظی بودن اسم
۵۸	احتمال دوم: معنوی بودن اسم
۶۶	۲. مؤلفه‌های توصیفی اسم
۶۶	۱ - ۲. مراتب انتشار

۶۷	۲ - ۲. جریان در میان خلق
۶۸	۳ - ۲. کارکردهای خاص و عام
۷۰	۳. روابط همنشین و جانشینی اسم
۷۱	تسبیح
۷۳	دعا
۷۴	ذکر
۷۵	قرائت
۷۶	برکت
۷۸	۴. صفت، واژه شناسی و ارتباط آن با اسماء
۸۴	أ - ناتوانی بشر و قصور توصیفات بشری
۸۵	ب - منزله از ویژگی های مخلوقی
۸۷	ج - نسبت میان اسم و صفت
۹۱	خلاصه و جمع بندی
۹۲	۵. مفهوم شناسی حدوث
۹۲	أ - تعریف قدیم
۹۴	ب - لزوم محافظت بر اصول تنزیهی
۹۵	واژگان جانشین
۹۶	خلق
۹۶	خلق در قرآن
۹۷	خلق در روایات
۱۰۰	سایر جانشین ها
۱۰۲	۶. روایت حدوث الاسماء
۱۰۴	۱ - ۶. اعتبار روایت حدوث الاسماء
۱۰۸	۲ - ۶. پیشینه
۱۰۹	۳ - ۶. مطالعه متنی
۱۱۳	۴ - ۶. اقوال
۱۱۶	۷. روایات دیگر در حدوث اسماء
۱۱۷	أ - صحیحہ ابن ابی یعفور
۱۱۹	ب - صحیحہ هشام بن حکم

ج - صحیحہ علی بن رثاب	۱۲۱
د - روایت عمران صابی	۱۲۲
ه - روایت امام باقر علیه السلام در تفسیر «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ»	۱۲۳
خلاصه و جمع بندی	۱۲۴
۸. کارکردهای قرآنی اسمای الهی	۱۲۵
۱ - ۸. تسبیح، دعا و عبادت	۱۲۵
۲ - ۸. تأثیر تکوینی اسماء در عالم	۱۲۸
۹. کارکردهای روایی اسماء	۱۳۲
۱۰. تقسیم بندی اسماء و آثار	۱۳۷
۱ - ۱۰. آثار مترتب بر اسم اعظم	۱۴۲
الف - جریان عمومی در عالم ملک	۱۴۳
ب - اجابت قطعی دعا و اعطاء	۱۴۵
ج - استقرار آسمان‌ها و زمین	۱۴۶
۲ - ۱۰. آثار مترتب بر سایر اسماء	۱۴۶
تحلیل نمونه‌های آثار قدرت، رحمت و علم	۱۴۸
۱۱. مؤلفه‌های تأثیرگذار و میزان تأثیر هر یک (اسم، دعا...)	۱۵۲
۱۲. کارکرد اسمای الهی در ادعیه اهل سنت	۱۵۵

فصل سوم: حدوث اسمای الهی از منظر اندیشمندان مسلمان

مقدمه	۱۵۹
۱. مبانی اقوال اندیشمندان مسلمان در حدوث و کارکرد اسماء	۱۶۴
مراد از اسم	۱۶۴
الف - اقوال ناظر به حقیقت اسم	۱۶۵
ب - اقوال ناظر به ظاهر اسم	۱۶۸
بررسی و جمع بندی	۱۶۹
تقسیمات اسماء	۱۷۰
رابطه اسم و مسمی و تسمیه	۱۷۷
۲. قرائت‌های حدوث صفات، نفی صفات	۱۸۱
الف - نفی و حدوث ملازم با رد زیادت	۱۸۴

۱۸۹	تحلیل نمونه‌ای روایات عدم زیادت
۱۹۰	نمونه اول
۱۹۲	نمونه دوم
۱۹۳	رابطه میان نفی صفات و عینیت
۱۹۷	ب - نفی و حدوث ملازم با نیابت
۲۰۰	ج - نفی و حدوث معناشناختی
۲۰۱	لوازم قول به حدوث اسماء طبق قرائت‌های مختلف
۲۰۷	۳. اقوال اندیشمندان در حدوث و کارکرد اسماء
۲۰۷	حدوث و کارکرد اسماء در نگاه عرفانی
۲۱۱	اسم مستأثر
۲۱۳	حدوث و کارکرد اسماء در نگاه سلفی - وهابی
۲۱۶	أ - نفی تشبیه، تکلیف و تحریف
۲۱۶	ب - وجوب ایمان به خبرهای پیامبر ﷺ از جانب خدا چه معنای آن را ...
۲۱۷	ج - ظهور نص
۲۱۷	د - مغایرت صفات خدا با صفات بندگان
۲۱۸	ه - الگوی اسم پژوهی: نفی مجمل و اثبات مفصل
۲۱۸	و - الگوی صفات، سمعی - عقلی نه عقلی - سمعی
۲۲۲	حدوث و کارکرد اسماء در نگاه اشاعره و ماتریدیّه
۲۲۶	حدوث و کارکرد اسماء در نگاه معتزله
۲۳۲	حدوث و کارکرد اسماء نزد علمای امامیه، رهیافت‌ها و دریافت‌های روایی
۲۳۵	نمونه تحلیل روایات
۲۳۵	نمونه اول
۲۳۸	نمونه دوم
۲۴۱	جمع بندی

فصل چهارم: دیدگاه اندیشمندان مسلمان در ترازوی تحلیل و نقد

۲۴۶	۱. الگوی تبیین اسماء و صفات
۲۴۶	الف - الگوی شاهد و غایب
۲۵۱	ب - اثبات از طریق لوازم وجوب وجود
۲۵۲	نظام مشائی

۲۵۴	 نظام صدرايي
۲۵۶	 ج - الگوی حادث و محدث
۲۵۸	 بررسی و جمع بندی
۲۶۵	 ۲. جایگاه معرفت شناسی اسماء
۲۶۶	 الف - عدم فهم
۲۶۸	 ب - فهم اجمالی
۲۷۲	 جمع بندی
۲۷۷	 فهرست آیات
۲۸۳	 فهرست روایات
۲۸۹	 فهرست اعلام
۲۹۵	 فهرست منابع

سخن پژوهشکده

جایگاه و نقش بی بدیل دین و باورهای دینی در زندگی بشر انکارناپذیر است. بشر امروزی، خود را بیش از هر زمان دیگر در کشاکش ایمان و کنش گران مادی و الحادی می بیند و مسیر حرکتی این دو جریان تأثیرگذار به گونه ای است که آخرین ابزارها و ادله خویش را در چله کمان تقابل نهاده اند. در این میان، معرفت توحیدی اهمیتی مضاعف یافته و تبیین عناصر کاربردی آن در زندگی بشر، بیش از هر زمان دیگری ضروری می نماید. این همان نخستین رسالت دانش کلام است که عهده دار استنباط، تبیین و اثبات آموزه های اعتقادی است.

اصحاب امامیه چه در دوره حضور و چه در دوره تدوین، سخت کوشانه در تبیین معارف توحیدی اهل بیت علیهم السلام و دفاع و پاسخ گویی در مقابل هجمه های مخالفان قدم برداشته اند. مجموعه این تلاش ها، نظامی هم خوان و منسجم از معارف قرآنی اهل بیت علیهم السلام ارائه نموده است. متکلمان امامیه نیز در ادوار مختلف برای استنباط نظام فکری اصیل و جامع برآمده از این میراث گرانسنگ تلاش نموده اند و در شرح و بسط آموزه های قرآنی در اندیشه اهل بیت علیهم السلام آثاری به جامعه علمی عرضه داشته اند.

تبیین عناصر هویت معرفتی شیعه، رسالتی همیشگی برای عالمان شیعه

است که در دوره معاصر و در سایه تشکیل حکومت دینی دو چندان شده است. این خود ادای تکلیفی در برابر همه مجاهدت‌های عالمان شیعه در اعصار مختلف است و امام راحل بزرگوار و شهدای انقلاب و جنگ تحمیلی دین بزرگی بر همه پژوهشگران دینی در این عصر دارند. شکل‌گیری پژوهشکده کلام اهل بیت (علیهم‌السلام) برای بهره‌برداری از این فرصت طلایی و تاریخی است تا ضمن بازخوانی تاریخی اندیشه امامیه و زدودن غبار غفلت و شبهات از آن، به تبیین و تحلیل مسائل و موضوعات مهم کلامی پرداخته و علاوه بر نمایاندن اصالت و عمق این معارف، راهگشای انسان امروزی باشد.

در سابقه تاریخی مقالات و فرق، مسائل توحیدی از جمله مباحث اختلافی دامنه‌دار به شمار می‌رود که منشأ انشعابات و نزاع‌های پربسامدی بوده است. در این میان، گروه‌ها و فرقه‌های گوناگون به تناسب دغدغه‌ها و مواجهه با شبهات، به طرح مباحث و تبیین آموزه‌ها پرداخته‌اند؛ علاوه بر این گروه‌های متعدد، یکدیگر را به جهل و قصور در فهم و تبیین توحید و باورهای مرتبط با آن متهم ساخته‌اند. شیعه، از دیرباز بیش از دیگران در این مسئله به تشبیه، تجسیم و شرک متهم شده است. این اتهام که برآمده از ناآگاهی به نظام هماهنگ حاکم بر آیات و روایات است، دغدغه زیادی برای پاسخ‌گویی در میان عالمان شیعه آفریده است؛ کتاب التوحید صدوق، شاهد گویایی بر این مسئله است.

این فراز و فرود در مسئله اسماء و صفات الهی بسیار پررنگ است، بحث از جایگاه اسماء و صفات الهی در اندیشه امامیه، فراتر از احصاء و استقصاء آن است و به‌عنوان یکی از شاخصه‌ها و ارکان اندیشه توحیدی به حساب می‌آید. «حدوث اسماء» یکی از عناصر اندیشه توحیدی در شیعه است که تبیین آن در ساختار این نظام ضروری است.

کتاب پیش رو، یکی از اجزای کلان پروژه خداشناسی در گروه مطالعات موضوعی پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم السلام است. نویسنده این اثر تلاش کرده است با بهره‌گیری از مجموعه‌ی اصول و ضوابط حاکم بر حوزه مطالعات موضوعی، به تبیین جایگاه اسماء پردازد، برای این منظور استفاده از ابزارهای معناشناسی و سنجه‌های اعتبارسنجی روایات و کارکردهای قرآنی، روایی و نقد و بررسی اقوال و آرای اندیشمندان مختلف در این مسئله مورد توجه واقع شده است. تحلیل ارتباط و نسبت میان حدوث اسماء با تئوری‌ها و قواعد شناخته شده توحیدی همچون تباین، عینیت، غیریت، زیادت و... از دیگر دغدغه‌های این پژوهش است.

پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم السلام این اثر را گامی نخست در این موضوع می‌داند که همچنان تا به کمال رسیدن موضوع و تنقیح مطلب نیازمند تلاش و تکمیل است و امید می‌رود محقق محترم در پروژه‌های آتی دیگر زوایای این بحث مهم را کاویده و نتایج آن را به جامعه علمی تقدیم نماید.

شایسته است از همه کسانی که با لطف و مساعدت خود زمینه پژوهش و تبیین معارف اهل بیت علیهم السلام را فراهم آورده‌اند به ویژه از حضرت آیت الله ری شهری ریاست عالی مؤسسه دارالحديث و پژوهشگاه قرآن و حدیث، که با بردباری و گشاده دستی، سالیانی است مدیران و پژوهشگران این مجموعه را مورد عنایت قرار داده‌اند، تشکر نمایم. همکاری قائم مقام محترم پژوهشگاه، حضرت حجت الاسلام والمسلمین دکتر رضا برنجکار، و همکارانشان در انجام پروژه‌های تحقیقاتی نیز شایسته امتنان است. لازم است از تلاش‌های صدیق ارجمند حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر عبدالهادی مسعودی در ارزیابی این اثر نیز سپاسگزاری نمایم. این اثر در واقع با ارزیابی و

تایید ایشان و اصلاحاتی که توسط محقق محترم صورت گرفت به شکل حاضر ارائه گردید. در پایان از پیگیری مجدانه و تلاش‌های معاون محترم پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم‌السلام حجت الاسلام و المسلمین دکتر اکبر اقوام کرباسی و مدیر محترم گروه مطالعات موضوعی حجت الاسلام و المسلمین دکتر سید حسن طالقانی سپاسگزاری می‌نمایم. برای این عزیزان توفیق خدمت و اجر بی بدیل الهی و عنایت خاص اهل بیت علیهم‌السلام را از خداوند خواستارم.

این توفیقات را تنها به لطف حضرت حق تعالی می‌دانیم و بر این نعمت، پیشانی شکر بر آستان جلال او می‌ساییم و عنایت حضرت ولی عصر علیه‌السلام را بزرگ‌ترین سرمایه برای به انجام رساندن رسالت بزرگ پاسداری از معارف مکتب وحی می‌شماریم.

محمد تقی سبحانی

رئیس پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم‌السلام

مقدمه

قال: «يا هشام! الله مشتق من إله، والاله يقتضى مألوها والاسم غير المسمى، فمن عبد الاسم دون المعنى فقد كفر ولم يعبد شيئاً، ومن عبد الاسم والمعنى فقد كفر وعبد اثنين، ومن عبد المعنى دون الاسم فذاك التوحيد»^۱.

اسمای الهی برای موحدان نامی آشناست و همواره به عنوان یکی از راه‌های شناخت خداوند و ابزار دعا و ذکر بندگان شناخته شده است.

مسئله اسماء و صفات و رابطه آن با ذات الهی، از جمله پربسامدترین مباحث در تاریخ اندیشه اسلامی است که علاوه بر محدثان و متکلمان، فلاسفه و عرفا نیز در مورد آن سخن گفته‌اند. این مسئله در سایر ادیان الهی نیز مطرح بوده و انشعاب فرقه‌های گوناگونی را در میان مسلمانان و غیر مسلمانان به همراه داشته است.

بحث اسماء و صفات و قضا و قدر دو مسئله مهم در حوزه الهیات است که اختلاف نظرهای متعددی را در سیر تاریخی اندیشه اسلامی به دنبال داشته است. می‌توان این دو مسئله را اساسی‌ترین مباحث از دو اصل مهم توحید و عدل دانست که دیدگاه پایانی در هر یک از آن دو، گرایش‌های اصلی و قضاوت در مورد ارتباطها

و وابستگی‌های فکری و فرقه‌ای یک اندیشمند دینی را تعیین می‌کند.

بی‌شک تحلیل چیستی اسماء و نحوه اتصاف ذات به آن نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. معنای اسم چیست؟ اسمای الهی چه رابطه‌ای با ذات دارند؟ صفات خدا و تعبیر به ازلی بودن آن به چه معناست؟ اسم و صفت چه نسبتی با یکدیگر دارند اسماء قدیم هستند یا حادث؟ مقصود از ازلی بودن صفات در برخی روایات چیست؟ هر یک از مفاهیم عینیت، زیادت و نفی صفات با قدیم یا حادث بودن اسماء چه نسبتی دارد؟ قواعد کلامی حاکم در فهم و تفسیر اسماء چیست؟ آیا می‌توان مفاهیم این بحث را در منظومه‌ای جای داد و از آن، اندیشه امامیه را برداشت نمود؟

مطالعه تاریخ اندیشه اسلامی، دوره میانی امامت اهل بیت علیهم‌السلام را به عنوان عصر طلایی ارائه و عرضه مفاهیم عمیق مدرسه اهل بیت علیهم‌السلام و نقد محتوایی و ساختاری اندیشه‌های مقابل معرفی می‌کند. بی‌تردید از تأثیر انگیزه‌های سیاسی و جایگاه خاص آن در طرح مباحث علمی و ترویج یکی از اطراف مسئله و جانبداری از آن نیز نمی‌توان چشم پوشید. البته همین رویکرد را می‌توان فرصتی برای سنجش دقیق و راستی آزمایی اندیشه‌های مختلف، به شمار آورد. گذشته از این نکته مهم، زمینه‌های فکری طرح سؤالات عمیق و چالش برانگیز میان گروه‌های فکری، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. این دوره با یک پدیده مهم در ادبیات روایی شیعه در حوزه توحید همراه است؛ این پدیده عبارت است از طرح اصطلاحاتی که لایه‌های عمیق‌تری از مفاهیم را در حوزه معارف

۱. یکی از نمونه‌های بارز این رویکرد، جانبداری از مسئله خلق قرآن در دوره عباسیان نخستین و فشار بر اهل حدیث است، که در دوره دوم ایشان این سیاست به کلی تغییر می‌یابد. برای آگاهی از گزارشاتی که این مدعا را ثابت می‌کند بنگرید به، ذهبی، تاریخ الاسلام، ج ۱۵، ص ۷۹، ذکر المحنة.

توحیدی اهل بیت علیهم السلام، و تبیین، پاسخگویی و دفاع از اندیشه ایشان نشان می‌دهد. «حدوث اسماء» یکی از همین اصطلاحات است که در مسئله مهم اسماء و صفات الهی، تبیین رابطه ذات و صفات و شناخت اسماء طرحی نو به شمار می‌رود.

شناخت این مسئله و مباحث پیرامونی آن به مثابه راه حلی برای فهم نسبت میان گزاره‌های توحیدی در روایات است، و پاسخی روشن به اندیشه‌های معارض از جمله معتزله و اهل حدیث به شمار می‌رود. حدوث اسماء که اندیشه شیعه بر آن استوار گشته در دستگاه نظام‌مند توحیدی مورد غفلت واقع شده است.

این نوشته تلاش می‌کند ضمن مطالعه قرآنی و روایی اسمای الهی (از حیث حدوث و کارکرد)، با تشکیل شبکه‌های معنایی در آیات قرآن و روایات، به تبیین مفاهیم کلیدی مانند حدوث و اسم پردازد؛ علاوه بر این، ضمن بیان کارکردهای اسماء در قرآن و روایات، به بیان پیوندهای حاکم میان مجموعه‌ای از مسائل مرتبط با این بحث و نظریه‌های رایج در آن اشاره خواهیم نمود. سرانجام با مطالعه میزان انعکاس این بحث در آثار اندیشمندان مسلمان، به بیان مبانی حاکم بر اندیشه ایشان، نسبت اقوال یاد شده با این مفهوم و تلقی ایشان از واژه حدوث خواهیم پرداخت، به امید آن که فضای روشنی از این نظریه ارائه دهیم.

بحث از اسماء و صفات الهی مشتمل بر مسائل گوناگونی است که ارتباط زنجیره‌ای با حوزه‌های متعددی از عقاید اسلامی پیدا می‌کند و سخن از حدوث اسماء، زاویه وجود شناسی این بحث را روشن می‌سازد.

تصویر حدوث اسماء با مباحثی همچون بساطت ذات، لزوم جهل و یا زیادت بر ذات خداوند، محل حوادث بودن ذات الهی و امثال آن در کشاکش

می‌افتد و قضاوت در مسئله کلام الهی و قدیم یا حادث بودن آن از وجود تأثیر و تأثر میان این بحث و سایر مسائل توحیدی پرده برمی‌دارد. این نکته نشان می‌دهد، گرچه بحث از حدوث اسماء، وجود شناسی است اما دغدغه‌های معناشناسی بر نظر اندیشمندان مسلمان، در این بحث تأثیر مستقیم داشته و به سرعت سیر بحث از حوزه وجودشناسی به حوزه معناشناسی انتقال یافته است. مباحثی همچون کلام الهی، بداء و تغییر علم الهی، قدرت بر قبیح و تخفیف عذاب و... نیز از جمله مباحث پیوند خورده با رأی مختار در این مسئله است.

گرچه بحث از اسماء و صفات الهی در میان گروه‌های مختلف رواج داشته اما حدوث اسماء کمتر به عنوان مسئله اصلی پژوهش‌های این حوزه مورد توجه واقع شده است. این بحث برای نخستین بار از سوی اهل بیت علیهم‌السلام مطرح شد و در مصادر روایی امامیه انعکاس یافت. در منابع کلامی و فرقه‌شناسی نیز برخی اصحاب مانند زرارة بن اعین و هشام بن حکم از جمله قائلان به آن معرفی شده‌اند.^۱ اندک نگاشته‌های مرتبط با این بحث را می‌توان حدیث پژوهی گروهی از دانشمندان شیعه در شرح و توضیح حدیث اول باب «حدوث الاسماء» از کتاب شریف کافی دانست.^۲

گزارش پژوهش

سراغاز این پژوهش روایت حدوث الاسماء بود تا با پی‌جویی نسبت میان فهم حدوث با موضوعات مرتبط آن، به تبیین روشنی از این نسبت‌ها برسیم. حجم

۱. اشعری، مقالات الاسلامیین، ص ۳۶؛ اسفراینی، التبصیر فی الدین، ص ۳۴؛ قاضی عبدالجبار، المغنی،

ج ۲۰، ص ۳۸.

۲. لیستی از این کتاب‌ها و مقالات در فصل آینده خواهد آمد.

اصلی پژوهش، تلاش برای استخراج و جمع آوری اقوال و پشتوانه‌های فکری آن است که نشان می‌دهد قول به حدوث به منظومه اعتقادی شیعه معطوف می‌گردد. تشکیل خانواده حدیثی در موضوع اصلی و فرعی به همراه مفهوم شناسی مؤلفه‌های اصلی بحث، به ایجاد پرونده علمی مرتبط با موضوع کمک شایانی نمود. شناخت مؤلفه‌های توصیفی و روابط جانشینی اسماء (و بالتبع صفات الهی) در فصل دوم، با اعتبارسنجی سندی و محتوایی روایات و پیگیری کارکردهای قرآنی و روایی اسماء ادامه می‌یابد.

پس از این مرحله، نوبت به رصد اقوال دانشمندان مسلمان به تفکیک باورهای عرفانی، معتزلی، اشعری و سلفی می‌رسد که به نحوی در پاسخ به سؤال اصلی پژوهش مؤثر واقع می‌شود. در این بخش مبانی اقوال و لوازم آن به همراه قرائت‌های مختلف از حدوث و نظریه‌های رقیب مورد بحث و تدقیق قرار می‌گیرد.

فصل چهارم به بیان پیش فرض‌ها و الگوی تبیین اسمای الهی و بررسی و تطبیق آن با الگوی کتاب و سنت می‌پردازد.

تقدیر و تشکر

لازم است از حمایت‌های مادی و معنوی پژوهشگاه قرآن و حدیث در به‌ثمرنشتن این اثر، تشکر و قدردانی نمایم. از ریاست محترم پژوهشگاه کلام اهل بیت علیه السلام حجت الاسلام والمسلمین دکتر سبحانی و قائم مقام پژوهشگاه حجت الاسلام والمسلمین دکتر برنجکار که علاوه بر راهبری پروژه‌های تحقیقاتی گروه‌های پژوهشی، ضمن مطالعه و نقد، با تذکر نکات کلیدی و مهم، به عنوان ناظران این طرح در تولید این اثر نقش بسزایی داشتند، تشکر می‌کنم. بر خود لازم می‌دانم کمال تشکر و امتنان خود را از پژوهشگران ارجمند گروه «مطالعات موضوعی» پژوهشگاه کلام اهل بیت علیه السلام ابراز نمایم

به‌ویژه مدیر محترم این گروه جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر طالقانی که در جلسات متعددی به بحث و نقد این اثر پرداختند. نظرها و انتقادهای صاحب‌نظران، موجب خرسندی و امتنان این جانب خواهد شد.

www.Ketab.ir